

İNGİLİZ ORYANTALİZMİ VE TASAVVUF

Süleyman Derin, İstanbul: Küre Yayınları, 2006, 307 sayfa.

ISBN: 9756614420

Feyza Ketenci*

Oryantalizm 12. yüzyılın ilk çeyreğinde, akademik bir disiplin olarak ise 19. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan İslam’ı ve İslam bilimlerini araştırmayı hedefleyen akımın genel ismi olarak kabul edilir. Oryantalizmin genel yaklaşımlarından biri İslam’ın özel olarak da onun bilimlerinin dış kaynaklı olduğunu savunmaktır. Bu bakımdan Oryantalistler İslâm’ın dahili kaynaklarını ve özgünlüğünü hiçbir zaman kabul etmediler. Nitekim İslâm, Hicaz’dan Doğu Akdeniz’e yayılma sürecinde ümmî bir toplum olarak okuryazar toplumlarla karşılaşmıştır. Oryantalistlerin genel yaklaşımına göre okuryazar toplumlar İslam’ı toptan değiştirmişlerdir. Bu iddialarını fıkıhta, kelamda, felsefede ve daha birçok bilimde ortaya koydukları gibi tasavvuf alanındaki çalışmalarda bilhassa sürdürmüşlerdir. Çünkü tasavvuf halk dindarlığına yakın bir disiplin olması sebebiyle bu etkileşimin daha fazla olduğu düşünülmüştür. Bu bakımdan başından beri oryantalistlerin yaklaşımı tasavvufun sürekli bir dış kaynağa irca edilerek açıklanmasını iktiza etmiştir. Ancak bununla birlikte, zaman içerisinde oryantalist iddialarda birtakım çelişkiler ortaya çıkmıştır. Bu çelişkilere bağlı olarak yeni bir tasavvuf telakkisine doğru ilerlenmiştir.

Eser, bir giriş ve beş bölümden müteşekkildir. Giriş bölümünde tasavvufun sûfi klasiklerindeki tarifleri ve kelimenin kökeni hakkındaki görüşler incelenmiştir. Birinci bölümde genel olarak oryantalizmin tanımı, sebepleri, oryantalizm ile Hristiyanlık ilişkileri ele alınmaya çalışılmış, ikinci bölümde tasavvufa dair bilgi veren seyyahlar ile 17 ve 18. yüzyıldaki oryantalistler incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise 19. yüzyıl oryantalistlerinden beşinin hayatı, eserleri ve tasavvuf hakkındaki görüşleri anlatılmıştır. Dördüncü bölüm, 20. yüzyıl oryantalistlerinden yedisinin tasavvuf sahasındaki eserlerini ve fikirlerini incelemeye tahsis edilmiştir. Son bölümde ise 21. yüzyılda gelinen noktaya örnek olması açısından sadece bir oryantalist ele alınmış ve çalışma genel bir değerlendirme ile sona ermiştir.

Derin bu çalışmada, yüzyıllara göre tasnif ettiği İngiliz Oryantalistlerin genel olarak tasavvufa yönelik ilgilerinin tarihi gelişimini ve tasavvufun doğuşu hakkındaki fikirlerini incelenmekte ve onların bilgiyi yorumlama tarzlarına ve süreçlerine eleştiriler sunmaktadır. Ancak tasavvuf sahasına olan yoğun ilgi sebebiyle bütün oryantalistleri ele almanın mümkün olmamasından ötürü çalışma, tasavvuf sahasında önemli eser veren İngiliz Oryantalistler ile sınırlı olduğu önsözde dile getirilmektedir (s. VI-VII).

Article Types / Makale Türü: Book Review / Kitap Değerlendirmesi

Received / Makale Geliş Tarihi:23.01.2020, Accepted / Kabul Tarihi: 25.03.2020

DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.679096>

*Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tasavvuf Anabilim Dalı, feyza.ketenci@gop.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-08802131>

Basit bir dil tartışması gibi görünse de sūfi ve tasavvuf kelimelerinin etimolojik tahlili meselesi aslında tasavvufun kaynağı meselesi ile irtibatlıdır. Bundan dolayı hem klasik hem de modern yazarların pek çoğu, eserlerine başlarken, öncelikle tasavvufun etimolojik kökenlerini ele alarak yola koyulmuşlardır (s. 4). Bu meyanda söz gelimi tasavvuf kelimesinin hem klasik hem de modern araştırmalarda en çok kabul gören *sūf* (yün)'dan türediği teoriyi kabul etmekle Yunanca'da hikmet anlamına gelen *sophos*'tan türediğini kabul etmek tasavvufun kaynağına dair çok farklı teorilere kapı aralamaktadır. Çünkü tasavvuf ve sūfi kelimesinin *sophos*'tan türediği iddiası tasavvufu İslâmî olmayan felsefi yapıya sahip kaynaklarla açıklamayı iktiza edecektir. Bu sebeple tasavvuf hakkında yazılmış eserlerde tasavvufun kökenine dair net bir ittifakın mevcut olmayışı tasavvufun kaynağına dair tartışmaları hep diri tutmuştur.

Yazar, 15. ve 16. yüzyılları erken dönem İngiliz Oryantalizmi olarak ele almaktadır (s. 41-48). Bu dönemde İngiltere'de oryantalist çalışmalara olan ilginin artmasında seyyah, tüccar ve misyonerlerin önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir. Onların yazdığı seyahatnâmeler ile Müslüman dünyası hakkında kimi zaman gerçeğe yakın bilgiler aktarılsa da kimi zaman çoğu gerçek dışı tasvirler aktarılmıştır. Bu seyahatnâmeler arasında tasavvuf ve sūfilik hakkında ilk malumata Fransızca'dan İngilizce'ye tercüme edilen Nicolay'ın *Voyages* adlı eserinde rastlanmaktadır. Bu eser 1585 yılında Washington tarafından *The Navigations into Turkie* adı altında İngilizce'ye çevrilmiştir¹ (s. 42). Eser, tam 438 yıl sonra *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğu'nda* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.²

Derin, Doğu'nun seyyahlar dışında ilim adamlarınca incelendiği dönemi ise oryantalizmin kuruluş evresi olarak ele almaktadır (s. 48-72). Bu dönem İslam araştırmaları sahasında İngiltere'de ciddi adımların atıldığı ve büyük gelişmelerin yaşandığı 17 ve 18. yüzyılı kapsamaktadır. Bu bölümde ele alınan oryantalistlerden biri, oryantalizmi bir müessese haline getirdiği kabul edilen William Jones (ö. 1794)'tur. Jones'tan önceki dönemlerde tasavvufun temeli hakkında oryantalistler tarafından Yeni Eflatunculuk ve Hristiyanlık gibi yabancı kaynaklar üzerinde durulurken Jones, İran ve Hint etkisi tezini gündeme getiren ilk kişidir (s. 56-72). Ancak Jones'un bu iddiaya aslı kaynaklara müracaat etmeden ulaştığı ve vardığı bu neticeleri genelleştirme hatası ile ulaştığı açıktır.

19. yüzyıl oryantalizmine geldiğimiz vakit karşımıza iki grup çıkmaktadır: Asker ve sivil oryantalistler. Bu dönemdeki oryantalistlerin birçoğu sömürge gücüne sahip olmanın verdiği rahatlık ile tasavvuf hakkında aceleci ve indirgemeci yargılarda bulunmuşlardır. (s.106) Bu oryantalistlerin tutumları genel olarak E. Said'in de ifade ettiği gibi taraflı olmuştur: “Şair veya bilgin olarak Doğu bilimci Doğu'dan söz açarken onun sırlarını Batı'ya yarar bir biçimde ele almakta ve onu Batı için konuşturur.”³ Bu yüzyılda, dönemin şartları gereği oryantalistleri askeri sahada aktif olarak görmek mümkündür. Onların arasında Kur'ân-ı Kerim'i ilk İngilizceye tercümesiyle şöhret bulan Edward Henry Palmer (ö.1882) gibi ilmîni siyasî çıkarlara alet edenler ve bununla birlikte ırk üstünlüğüne dayalı tezler öne sürenler ya da Sir John Malcolm (ö. 1833) gibi fikirlerini sadece Farsça eserlere dayandırmış olmalarından kaynaklı hataya düşenler ve yahut da pozitivizmin etkisiyle tasavvufu tamamen hurafe olarak addeden Edward William Lane (ö.1876) gibi kimseler bulunmaktadır. Mısır'da bulunan William Lane (ö.1876), Palmer (ö.1882) gibi İngiliz Oryantalistlerinin

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Nicolay, *The Navigations into Turkie*.

² De Nicolay, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğu'nda*

³ Said, *Oryantalizm*, s. 45.

başarılarının en önemli sebebi, buldukları İslam ülkelerinde tam bir Müslüman gibi yaşayabilmeleridir. Meselâ Palmer Mısır’da Şeyh Abdullah olarak tanınmışken William Lane Mansûr el-Fakir ismini almıştır. (s. 302) Bu tavırları onların yerel halka ne denli karıştıklarının ve İslam’ı içeriden etkilemeye çalıştıklarının açıkça göstergesidir.

Bu dönemde yaşayan oryantalistler arasında tasavvuf sahasında ilk müstakil makaleyi kaleme alan James William Graham vardır. Hatta onun bu eseri Avrupa dilleri arasında da bir ilk olarak kabul edilmelidir. Bu tarihe kadar oryantalistler tarafından tasavvuf hakkında yapılan mütalaalar, daha çok İran tarihi ve kültürüyle ilgili eserlerde onların bir parçası gibi ele alındı. Graham ilk defa tasavvufu müstakil bir ilim olarak ele almış, tasavvufun diğer ilimlerden farklı ve onlar gibi bağımsız bir ilim dalı olduğunu ortaya koymuştur ⁴ (s. 96). Bu dönemde görülen başka bir yenilik de İslam ile alâkalı ansiklopedik oryantalist çalışmalarının yazılmaya başlamasıdır.

20. yüzyıldaki oryantalistlere geldiğimizde Edward Granville Browne (ö.1926), Duncan Black Macdonald (ö.1943), Reynold Alleyne Nicholson (ö.1945), Arthur John Arberry (ö.1969) gibi tasavvuf sahasında otoritesini kanıtlamış araştırmacıların yetiştiği bir dönem görmekteyiz. Arberry’nin ikinci dönem olarak nitelendirdiği bu oryantalistler, tasavvufun kaynak eserlerini ve klasiklerini değerlendirmeye özen gösterdikleri için tasavvufu seleflerinden daha sistematik ve gerçekçi olarak ele almışlardır. Ancak bu dönemde Robert Charles Zaehner (ö.1974) gibi tasavvufun Hindistan etkisini ciddi manada inceleyen şahıslar da bulunmaktadır. Onun Kur’ân-ı Kerim ve sünnette kolayca bulunması mümkün meselelerde bile tasavvufu Hint kaynaklarına irca ederek açıklaması birtakım oryantalistler tarafından şiddetle eleştirilmiştir.

21. yüzyıla gelindiğinde ise Derin, bu döneme örnek olması açısından sadece Julian Baldick’in tasavvuf ile ilgili araştırmaları ortaya koyduğunu önsözde dile getirmektedir. Baldick halen hayatta olmakla birlikte kendisi modern oryantalist araştırmacıların en uç örneğini temsil etmektedir. O sadece tasavvufu bütünüyle yabancı kaynaklara atfetmekle kalmaz. Bunun yanında onun asıl kaynağı olan İslâm’ı da yabancı kaynaklara irca ederek açıklar. Ancak Derin’in modern oryantalist araştırmacılara örnek olması açısından böyle uç bir örneği ele alma gerekçesi kitapta cevabı alınamayan noktalardandır.

Bu çalışmada birincil kaynakların etkili kullanılmasının yanında zaman zaman ikincil kaynaklara da atıflar bulunmaktadır. Ayrıca kitap bütünü oldukça dar bir parçasını okuyucusuna sunmuşsa da daha sonra oryantalistler üzerine yapılacak pek çok çalışmaya örnek teşkil etmektedir ve söz konusu alanda boşluğu doldurma gayesi taşıyan önemli bir eserdir. Bunun yanında ele alınan oryantalistlerin pek çoğunun görüşleri abartılı ve mesnetsiz olmasına rağmen yine de tasavvuf araştırmacılarına yeni perspektifler açması açısından önemlidir. Ayrıca yazarın okuyucusuna araladığı kapılar ve sorunlar hem dinler tarihi hem de tasavvuf araştırmacılarının ilgisini beklemektedir. Bununla birlikte hem tasavvuf alanından hem de diğer akademik disiplinlerde bu soruna yönelik daha çok araştırma yapılması elzem görünmektedir ve bu mesele eserin temennilerinden biridir.

KAYNAKÇA

⁴ James William Graham 1811 yılında bir konferansta serrettiği fikirleri daha sonra dergide makale olarak yayımlanmıştır: Graham, “*A Treatise on Sufism, or Muhomedan Mysticism*”, s. 89-119. Başlıktan da anlaşılacağı üzere Graham, tasavvufu Muhammedî bir mistisizm olarak tarif etmektedir.

De Nicolay, Nicolas, *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda*, ed. Marie-Christine Gomez-Geraud, Stefanos Yerasimos ; çev. Şirin Tekeli, Menekşe Tokyay, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

De Nicolay, Nicolas, *The Naugations into Turkie*, Amsterdam: Theatrum Orbis Terrarum Ltd. & New York: Da Capo Press, 1968.

Graham, William James, “A Treatise on Sufism, or Muhomedan Mysticism”, *Transactions of the Literary Society of Bombay*, 1, (1819): 89-119.

Said, Edward William, *Oryantalizm*, çev. Nezih Uzel, İstanbul: Pınar Yayınevi, 1982.